

Permanențe și evoluții în gândirea lui Jurgen Habermas

Odile Riondet

► **To cite this version:**

Odile Riondet. Permanențe și evoluții în gândirea lui Jurgen Habermas. Publication en roumain | Jurnalism si comunicare, n° 4, 2009, (Bucarest). 2009. <sic_00619136>

HAL Id: sic_00619136

https://archivesic.ccsd.cnrs.fr/sic_00619136

Submitted on 5 Sep 2011

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Universitatea din București
Curs de Odile Riondet
Permanențe și evoluții în gândirea lui Jurgen Habermas
odile.riondet@wanadoo.fr

Filosofia lui Jurgen Habermas reprezintă o gândire puternică a secolului 20. Ea pasionează de câteva decenii cercetătorii din domeniul comunicării. Și îi pasionează pe bună dreptate. Deoarece, după cum desigur știți, Jurgen Habermas se plasează în linia gândirii lui Adorno și a Școlii de la Frankfurt. Această Școală trebuia să se numească *Institutul pentru marxism* înainte de al II-lea Razboi Mondial. Habermas s-a confruntat cu această moștenire într-o lume în care blocul sovietic se prăbușea. El și-a construit gândirea la răscrucea dintre filosofia politică și filosofia limbajului, în special a pragmaticii lingvistice. El s-a inspirat, de asemenea, din filosofia cunoașterii, în special cea a lui Jean Piaget. Habermas se plasează, deci, la răscrucea marilor curente de idei de la sfârșitul secolului 20. În ceea ce privește temele de cercetare, el s-a preocupat de modalitățile de a crea un ”spațiu public” de dezbateri. Acest spațiu are multiple dimensiuni. Habermas s-a preocupat, într-adevăr, de relațiile subiective dintre oameni. Și, în general, de toate modalitățile noastre de a ne consulta pentru a lua decizii : începând cu dezbaterile în mici grupuri, până la confruntările politice din mass-media. Acest subiect l-a condus la tema eticii : ce înseamnă să faci loc pentru celălalt într-o discuție ? Cum se poate lua o decizie justă? El a ținut seama de dimensiunea religioasă a convingerilor : oare o religie este întotdeauna o tradiție irațională, împotriva căreia trebuie să luptăm ?

Vă propun o incursiune cronologică în opera lui Jurgen Habermas. Voi pleca de scrierile din anii 70 (*Tehnica și știința ca ideologie*). Voi continua până la *Între naturalism și religie, provocările democrației*, apărută în 2008. Am ales abordarea cronologică deoarece ne permite să observăm evoluția gândirii sale de-a lungul timpului.

Firul timpului va fi străbătut de o întrebare transversală : ce obișnuiesc științele comunicării să rețină din opera lui Habermas? Ce ar putea ele încă să rețină? Am citat principala tematică, cea a spațiului public. Vom vedea că el abordează și alte subiecte din aria câmpului nostru științific. El pune problema raportării societăților noastre la tehnici, pe aceea a importanței rațiunii în cadrul dezbaterilor noastre, pe aceea a definirii științei. Putem interpreta ceea ce scrie ca pe niște interpelări personale : ce înseamnă o convingere etică pentru noi ? Ce ne incită în adâncul ființei noastre să acționăm sau să ne asumăm responsabilități ?

Tema tehnicii

Jurgen Habermas a început să scrie pe la mijlocul anilor 60. Ne vom începe călătoria în opera sa printr-un text din 1968, al cărui titlu este *Tehnica și știința ca ideologie*. Unul din textele cele mai marcate de marxism, dar și de situația politică europeană, în special de situația universitară.

Tehnica este o activitate ce transformă lumea, ne conferă bunăstare, ne facilitează viața. Ea ne permite să ne încălzim, să ne hrănim, să ne deplasăm, să comunicăm. Ea ne eliberează, deci, de frig, de foame, de absența contactelor... De aceea tehnicile ne fascinează, ne încântă. Ele ne demonstrează că lumea noastră este în progres. Ele sunt prezente în toate aspectele vieții noastre, fără ca noi să fim conștienți. În toate timpurile, omul a creat artefacte, care sunt tot atâtea suporturi pentru a trăi. A inventa tehnici stă, deci, în firea noastră, ține de natura umană.

În fața acestei experiențe cotidiene a tehnicii, Jurgen Habermas face o afirmație provocatoare : tehnica este una din formele de a lua în posesie puterea. Este una din formele cele mai subtile de dominație. Cum trebuie înțeleasă această afirmație, a cărei origine filosofică sunt sigură că o deduceți?

Problema, pentru Habermas, o constituie mentalitatea de tip tehnic. O va descrie pornind de la operele lui Herbert Marcuse și Theodor Adorno. Care sunt elementele componente ale acestei mentalități ?

- Contextul nostru social și politic a suferit modificări profunde. Puterea politică nu mai este asociată, de două secole, dreptului divin. Statul pare să aibă, ca singur obiectiv, puterea economică. Tehnica și știința sunt forța productivă principală. Deci puterea politică se asociază evoluției tehnologice ce îi asigură această dominație. Pentru Marcuse ”știința și tehnica își asuma, pe rând, funcția de a legitima dominația¹”
- Tehnica și știința asumă, de asemenea, rolul unei ideologii. Tuturor li se pare că tehnica și știința sunt obiective, că se impun tuturor, că au o anumită logică - cea a progresului. În realitate, tehnica n-a fost niciodată neutră, deoarece este utilizată întotdeauna de indivizi cu anumite intenții...
- Spiritul tehnic, precum cel științific, crede că trebuie să controleze natura. Dar, conform lui Marcuse, în loc de a trata natura ca pe un obiect, ar trebui să o considerăm un partener. Spiritul științific (cel al științelor experimentale), precum cel tehnic, reprezintă o voință de dominație.
- Mentalitatea impusă de tehnică se va aplica ulterior în tot ceea ce facem. Tehnicile nu reprezintă doar obiecte materiale. Există din ce în ce mai multe tehnici intelectuale : cele ale administrării, a gestiunii, a sănătății, a educației...

Tehnica ne determină să tratăm aspectele vieții în mod uniform. În viață, suntem confrunțați cu situații diferite, în care trebuie să acționăm. Mentalitatea de tip tehnic ne îndeamnă să tratăm aceste situații în același mod, punând eficiența pe

¹ Idem, p. 37

primul plan. Dar mentalitatea de tip tehnic a eficienței nu e aplicabilă în toate cazurile. Ea poate deveni chiar dăunătoare sau distructivă. Acesta este sensul expresiei lui Habermas : ”forma specifică de viață” propusă de știință și tehnică se extinde spre celelalte ”forme de viață”². Trebuie să sustragem mentalității de tip tehnic o întreagă lume de ”acțiuni orientate spre o finalitate”. Putem avea motivații care nu țin de eficiență, cum ar fi, de exemplu, convingerea etică sau plăcerea acțiunii comune.

În acest context, el își declară simpatia pentru mișcările studențești ale vremii : acestea sunt formate din persoane înstărite, care reușesc prin studiile pe care le urmează. Dar, în același timp, ei au o ”anumită imunitate la conștiința de tip tehnocratic” (p. 72). Poate că ajung la această distanțare deoarece provin din mediul științelor umaniste. Putem citi în mișcarea din 68 ” o confruntare între diferitele forme de viață”.

Cum sunt utilizate studiile lui Habermas în cercetarea din domeniul tehnicilor comunicării în Franța? Am realizat un studiu asupra congresurilor, din care vă pot cita anumite aspecte.

Când analizăm tehnica, autorii cei mai citați nu sunt Habermas, ci mai curând Bruno Latour, doar câteodată sunt citați Jurgen Habermas sau Pierre Bourdieu de Anthony Giddens. De asemenea, analizele tehnicilor comunicării abordează două direcții constante : utilizatorii și imaginarul tehnic. Dar nu întotdeauna în sensul descris de Habermas.

În anii 90, putem observa în congresuri câteva discursuri ce insistă asupra faptului că tehnica implică anumite credințe, ideologii, reprezentări. Iar acest lucru poate favoriza sau nu implantarea și apropierea ei. Totuși, aceste reprezentări ale actorilor trebuie evidențiate, când e necesară demistificarea lor³. Un alt autor explică faptul că actorii mediatici sunt confrunțați cu un impact negativ al tehnicii asupra sarcinilor lor. Spre exemplu, ziariștii sportivi se confruntă cu o multiplicare a modalităților de retransmitere, ce transformă logica tratamentului informației în spectacol⁴. Dar aceste analize au fost limitate în timp.

Pentru Serge Proulx (un autor canadian specializat în utilizarea tehnicii), studiile Școlii de la Frankfurt sunt interesante deoarece arată cum utilizatorii tehnicii se lansează într-o logică de ofertă economică și industrială. Dar simpla denunțare a tehnicii ca formă de putere nu e de ajuns : ”A gândi că e suficient să punem ordine în raportul de forțe latent procesului de inovație tehnică pentru a avea cheia explicației exclusive a fenomenului tehnic e fals⁵.” În fața determinismului social, există o creativitate a acțiunii în contexte mai variate decât am crede⁶. Foarte curând, studiile asupra tehnicii vor utiliza multe alte abordări. În

² J. Habermas, *Tehnica și știința ca ideologie*, Gallimard, 1973 (1968)

³ B. Delforce și J. Noyer ” La collecte et le traitement des résidus urbains dans la communauté urbaine de Lille: choix techniques, procédures de médiation et médiatisation (1992-1994) ”

⁴ G. Dereze și B. Grevisse ”Tehnica în informația sportivă”

⁵ S. Proulx, ”Utilizări ale tehnologiilor informației și comunicării : a regândi aria de studiu”, p.37

⁶ S. Proulx, *idem*

special cea a narațiunii (spre exemplu, care este specificul narativității unui CD-ROM sau al unui site internet ?)